

ΟΔΟΙΠΟΡΩΝΤΑΣ ΣΤΗ

ΜΕΣΑ ΜΑΝΗ

ΚΕΙΜΕΝΟ: ΘΕΟΦΙΛΟΣ Δ. ΜΠΑΣΓΙΟΥΡΑΚΗΣ
ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ: ANNA ΚΑΛΑΪΤΖΗ

ΓΙΑΤΙ ΕΧΩ
ΜΙΑ ΜΟΝΙΜΗ
ΕΠΙΘΥΜΙΑ ΝΑ
ΕΠΙΣΚΕΠΤΟΜΑΙ
ΤΗ ΜΑΝΗ;
ΝΑ ΕΠΙΣΤΡΕΦΩ
ΞΑΝΑ ΚΑΙ ΞΑΝΑ;
ΚΑΙ ΓΙΑΤΙ, ΜΕΤΑ
ΑΠΟ ΚΑΘΕ ΤΑΞΙΔΙ,
ΕΧΩ ΤΗΝ ΑΙΣΘΗΣΗ
ΟΤΙ ΔΕΝ ΜΟΥ
ΕΦΤΑΣΕ Ο ΧΡΟΝΟΣ;
ΟΤΙ ΥΠΗΡΧΑΝ
ΠΟΛΛΑ ΑΚΟΜΗ
ΣΠΟΥΔΑΙΑ ΚΑΙ
ΣΗΜΑΝΤΙΚΑ ΠΟΥ
ΔΕΝ ΠΡΟΛΑΒΑ
ΝΑ ΔΩ;

ΚΕΙΜΕΝΟ: ΘΕΟΦΙΛΟΣ Δ. ΜΠΑΣΓΙΟΥΡΑΚΗΣ
ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ: ANNA ΚΑΛΑΪΤΖΗ

Προσπαθώ να δώσω μian απάντηση σε τούτα τα ερωτήματα, να καταλάβω τι ειν' αυτό, που τόσα χρόνια με τραβάει σαν γιγάντιος μαγνήτης στο νοτιότερο άκρο της Πελοποννήσου και της Ελλάδας. Σκέφτομαι πως είναι αρχικά η ωραιότητα του τόπου. Μια ωραιότητα σπάνια, ιδιαίτερη, προικισμένη με λιτότητα δωρική. Που είναι αποτυπωμένη σε κάθε λεπτομέρεια του Μανιάτικου τοπίου, στα χαμηλά αραιά δέντρα και τους θάμνους, στα ποικίλα αγριόχορτα και στα λουλούδια των αγρών, στις αναρίθμητες τραχειές πέτρες που είναι κατάσπαρτες παντού.

Την ίδια λιτή εικόνα και αυστηρότητα συναντάμε και στα έργα των ανθρώπων, στα αμέτρητα χιλιόμετρα της ξερολιθιάς σε πεζούλες και σε φράχτες, στα πέτρινα σπίτια, στις εκκλησίες και στα ξωκκλήσια της υπαίθρου. Και ακόμα στα πυργόσπιτα και στους πύργους, που ξεπερνάνε σ' όλη τη Μάνη τους οχτακόσιους. Άλλοτε συνυπάρχουν με τα σπίτια στους οικισμούς και άλλοτε ορθώνονται μοναχικοί και απόμακροι, σε λόφους και απότομες πλαγιές. Ορθογώνιοι πάντα και μακρόστενοι, με μπόϊ πανύψηλο, γεμάτο αλαζονεία. Παντού γωνίες και ολδίσιες γραμμές. Πουθενά φτιασίδια, πολυτέλειες και καμπύλες. Εδώ δεν υπάρχουν μεγάλα παράθυρα, μπαλκόνια και πλιόλουστες βεράντες. Μόνον τα μικρά, απαραίτητα ανοίγματα, για να βιγλίζουν και να πολεμούν τ' αφεντικά του πύργου.

Ντόπια πελεκητή πέτρα έχει αποκλειστικά χρησιμοποιηθεί στην τοικοποιΐα των παραδοσιακών σπιτιών και των πύργων της Μάνης.

ΣΤΟΥΣ ΠΑΝΩ ΜΠΟΥΛΑΡΙΟΥΣ

Ένας πύργος, από τους πιο εντυπωσιακούς της Μέσα Μάνης, ανήκει στην μεγάλη οικογένεια των **Μαντουβαλαίων**. Το ψηλόλιγνο, γωνιώδες σουλούπι του ξεχωρίζει από μακριά, πολύ ψηλότερα από τα υπόλοιπα σπίτια των Πάνω Μπουλαριών. Συναντάμε το χωριό δυο περίπου χιλιομέτρων ΒΑ του Γερολιμένα. Χτισμένοι αμφιθεατρικά οι **Μπουλαριοί**, από υψόμετρο 150 μέτρων και πάνω, ατενίζουν ανεμπόδιστα τα πάντα: τον κόλπο του **Γερολιμένα** και το **Κάβο Γκρόσσο**, το **Κατωπάγκι** με τα χωριά του και την απεραντοσύνη του πελάγους.

Ανατολικά του χωριού ορθώνεται ο **Αη-Λιάς**, με την ντόπια ονομασία «**Οξουβουνί**». Είναι ένας ογκώδης λόφος με υψόμετρο **677** μέτρων, κατάσπαρτος από αγκαθωτούς θάμνους και ασβεστόλιθους. Αυτό το κακοτράχαλο έδαφος χαρακτηρίζει όλους τους ορεινούς όγκους της Μέσα Μάνης. Λίγο βορειότερα κυριαρχεί, με όμοια χαρακτηριστικά, ο ογκωδέστερος λόφος της **Φανερωμένης**, με την κορυφή του στα 816 μέτρα.

Στην είσοδο του χωριού, σ' ένα παρκάκι με περιποιημένα λουλούδια, μας καλωσορίζουν τρεις οπλαρχηγοί. Είναι οι προτομές των τριών Μακεδονομάχων από τους Πάνω Μπουλαριούς, που δοξάστηκαν στον Μακεδονικό Αγώνα για την ανδρεία και τις πολεμικές τους αρετές. Οι δυο ανήκαν

Απέναντι: Ο Πύργος των Μαντούβαλων στους Άνω Μπουλαριούς είναι από τους πιο μεγαλόπρεπους της Μάνης. Κάτω: Οι προτομές των τριών Μακεδονομάχων, οπλαρχηγών των Μπουλαριών, δεσπόζουν στην είσοδο του χωριού.

στην οικογένεια των Μαντουβαλέων. Είναι ο **Θεόδωρος Μαντούβαλος**, ο θρυλικός «Καπετάν Ταΰγετος» και ο **Νικόλαος Μαντούβαλος**, γνωστός ως Καπετάν Νίκος της Αγίας Μαρίας. Ο τρίτος οπλαρχηγός είναι ο **Γεώργιος Φραγκογιάννης**.

Παίρνουμε ν' ανηφορίζουμε τον στενό ασφαλτόδρομο που διασχίζει το χωριό. Ένας όμορφος ελαιώνας, με τα χαρακτηριστικά, χαμηλού ύψους ελιόδεντρα της Μάνης, παρεμβάλλεται ανάμεσα στα σπίτια, μετριάζει την σκληρή μονοτονία της πέτρας.

Μιας πέτρας από γκρίζο ασβεστόλιθο, που, άλλοτε πελεκημένη και άλλοτε ακανόνιστη, είναι η αποκλειστική πρώτη ύλη για την κατασκευή πύργων, σπιτιών, φρακτών και εκκλησιών.

Τα σπίτια του χωριού, σύγχρονα ή παλιά, είναι κατά κανόνα παραδοσιακά. Πολλά είναι ερειπωμένα και ακατοίκητα. Τριγυρνάμε για ώρα ανάμεσά τους. Πλακόστρωτα στενά, αυλές με ελιές, αμυγδαλιές, χαρουπιές και φραγκοσυκιές, τοίχοι

πεσμένοι αλλά και όρθιοι, χρονολογίες του 19ου αιώνα και λιθανάγλυφα. Πουθενά δεν συναντάμε ίχνος ζωής. Τέλη Φλεβάρη στους Πάνω Μπουλαριούς, δεν ανταλλάσσουμε ούτε μία καλημέρα.

Είναι δύσκολο να προσδιοριστεί με ακρίβεια ο χρόνος ίδρυσης του σημερινού οικισμού των Πάνω Μπουλαριών. Κατά τον **Γιάννη Α. Μαντούβαλο**¹, «*βάσιμα μπορούμε να υπολογίσουμε, ότι είναι παλιότερος από το 1600. Ένα ισχυρό τεκμήριο αποτελεί ο ξερολιθένιος πύργος του **Ανεμοδουρά, Πετρακάκου***». Συναντάμε το ογκωδέστατο, αλλά χαμηλό πια και ερειπωμένο κτίσμα, στον κεντρικό δρόμο του χωριού. Ειν' ένα οικοδόμημα φρουριακής κατασκευής, με μεγάλους ακανόνιστους ογκόλιθους χωρίς ενδιάμεσο κονίαμα, που φέρνει στο νου αρχαίο προμαχώνα. Είναι μεγάλη η μορφολογική διαφορά αυτού του πύργου από τον **Πύργο των Μαντούβαλων**, κτίσμα του **1854**, που με τους πέντε ορόφους του είναι το επιβλητικότερο οικοδόμημα του χωριού. Θαυμάζουμε την

άριστη τοιχοποιία και τις λαϊκές ανάγλυφες παραστάσεις στο μαρμάρινο υπέρθυρο της ΒΑ εισόδου του πύργου. Ύστερα βγαίνουμε από τους Πάνω Μπουλαριούς, περνάμε δίπλα από την εκκλησία της **Κοίμησης** με τον οκταγωνικό τρούλο και σε δυο λεπτά φτάνουμε στο **Δίπορο**.

ΔΙΠΟΡΟ ΚΑΙ ΑΗ-ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ

Χτισμένο σε υψόμετρο πάνω από 200 μέτρα το Δίπορο, έχει ακόμη πιο θεαματικούς ορίζοντες από τους Πάνω Μπουλαριούς. Ένας ανηφορικός ασφαλτόδρομος διασχίζει τον οικισμό και τερματίζει σε μια υποτυπώδη πλατειούλα, μπροστά στον ερειπωμένο ναΐσκο της **Παναγίας**. Διατηρούνται ακόμη κάποιες ωραίες τοιχογραφίες στην κόγχη του Ιερού, καθώς και το χτισμένο με πωρόλιθο, λιτό καμπαναριό.

Είναι πολύ όμορφο χωριουδάκι το Δίπορο, παρόμοιο μορφολογικά με τους Πάνω Μπουλαριούς. Τα σπίτια είναι εξαιρετικής αρχιτεκτονικής και ανάμεσά τους δεσπόζει ένα φρουριακό τετραώροφο πυργόσπιτο. Μπροστά από τον ναΐσκο της Παναγίας ένα δρομάκι κατευθύνεται δυτικά. Περνάμε μπροστά από φραγκοσυκιές με μεγάλα κόκκινα φραγκόσυκα. Ανάμεσα στα ερειπωμένα σπίτια κάποιο κατοικείται, έχει εμφανή ίχνη ζωής. Είναι τα απλωμένα ρούχα και τα αλυχτίσματα των σκυλιών. Πολύ γρήγορα το δρομάκι τελειώνει, τερματίζει το χωριό ανάμεσα σε ερειπωμένους τοίχους και χορταριασμένες αυλές, ελιόδεντρα και φραγκόσυκα.

Μ' ένα στενό, κακοτράχαλο μονοπάτι, μπορούμε ν' ανακαλύψουμε σε μερικά λεπτά, χαμένο μέσα σε ελαιώνα, το πολύ αξιόλογο βυζαντινό εξωκκλήσι του **Αγ. Παντελεήμονα**. Κατά τον αρχαιολόγο καθηγητή **Νικόλαο Δρανδάκη** το κτίσμα ανάγεται στον 8ο αιώνα, ενώ οι τοιχογραφίες του είναι κατά δυο αιώνες μεταγενέστερες.

Πολύ πιο διάσημος στο Δίπορο και στην γύρω περιοχή είναι ο βυζαντινός ναός του **Αη-Στράτηγου**, αφιερωμένος στον αγαπημένο Αρχάγγελο του τόπου, τον Αρχιστράτηγο **Μιχαήλ**. Λιγότερα από 100 μέτρα προς τα ανατολικά χωρίζουν τον ναό από την υποτυπώδη πλατεία και την εκκλησούλα της Παναγίας. Ο ναός ανήκει στον τύπο του σταυροειδούς δικιωνίου με τρούλλο. Ο Άγγλος αρχιτέκτονας **Megaw**, που μελέτησε το 1932 το μνημείο, τοποθετεί την ανέγερσή του στις αρχές του **11ου** αιώνα και συγκεκριμένα το **1025**, χρονολογία που είναι γενικά αποδεκτή.

Οι αρχιτεκτονικές λεπτομέρειες συνθέτουν ένα σύνολο απaráμιλλης ωραιότητας. Μας εντυπωσιάζουν η τοιχοποιία με την πελεκητή πέτρα και τα ενδιάμεσα κεραμίδια, τα διακοσμητικά τόξα με τα τουβλάκια, οι μαρμάρινες παραστάδες, η τριπλή κόγχη του Ιερού με τοιχοποιία φρουριακή. Το καμπαναριό είναι ερειπωμένο. Ο οκτάγωνος τρούλλος και η σκεπή είναι πλακοσκέπαστα.

Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Γιάννης Μαντούβαλος στο βιβλίο του: «ο Αη-Στράτηγος αποτελεί για τον φτωχό τόπο ένα πολυτελές καλλιτεχνικό κόσμημα που ξαφνιάζει το μάτι και προδίδει αναπτυσσόμενο αισθητήριο και σπάταλη διάθεση του κτήτορα - ιδρυτή. Κι αυτός ο κτήτορας δεν

Απέναντι: Ο περίφημος Βυζαντινός ναός του Αρχάγγελου Μιχαήλ, γνωστότερος ως «Αη-Στράτηγος» στην περιοχή της Μέσα Μάνης. Είναι χτισμένος στις αρχές του 11ου αιώνα σε εξαιρετική τοποθεσία πάνω από το Δίπορο και διατηρεί την αίγλη και ομορφιά του, τόσο εξωτερικά, όσο και στο εσωτερικό.

μπορεί να' ταν ντόπιος. Γιατί είναι φανερό, ότι κανένας ντόπιος δεν θα' χε την δύναμη να διαθέσει τόσο χρόνο και τόσα χρήματα για την κατασκευή τέτοιου μνημείου, όσο ενθουσιασμό και ευσέβεια κι αν έχει».

Και η Αμερικανίδα **A. Parkins** γράφει, ότι «η φημισμένη εκκλησία του 11ου αιώνα, στημένη παράλληλα στη μικρή κοιλάδα με τις καμπύλες και τα τόξα των τρούλων της, συναγνίζει τα σχήματα του τοπίου που την αγκαλιάζει. Στο αρχαίο πέτρινο ιερό οδηγούν αψιδωτές είσοδοι κι επιτρέπουν στο ηλιόλουστο φως να ζωντανεύει τις απαλές κινήσεις και τους λεπτούς χρωματισμούς της γνωστής στον κόσμο ζωγραφικής του Αη-Στράτηγου».

Αυτή τη ζωγραφική, που μετά από οδυνηρή πορεία τόσων αιώνων έφτασε ως τις μέρες μας, περιγράφει με γλαφυρό τρόπο

ο Μαντούβalos: «Ένας ακάθεκτος χρωματικός χείμαρρος περιτρέχει τον κυρίως ναό του μνημείου και τον χώρο του Ιερού Βήματος από την βάση των τοίχων και των κιόνων μέχρι το θόλο, που ενώνονται με τις παραστάσεις των αψίδων και της στέγης σ' ένα ζωγραφικό πανόραμα απίθανης ποικιλίας και συνδυασμών από άγιους μάρτυρες και οσίους, από πολυπρόσωπες παραστάσεις και επεισόδια παρμένα από τις Διαθήκες, τα Ευαγγέλια, τους κύκλους των μεταφυσικών μαρτυριών και τα συναξάρια των μαρτύρων και των αγίων. Ξεχωριστή θέση στις τοιχογραφίες του Αη-Στράτηγου, ανάμεσα στους ιεράρχες και εναγγελιστές, κρατούν οι μάρτυρες, υπέροχες πράγματι μορφές αγωνιστών των πρώτων χριστιανικών χρόνων που πάλαψαν και θυσίαστηκαν για την πίστη τους, τα ιδανικά τους».

Επάνω και απέναντι: Τοιχογραφία και τμήμα εσωτερικού στον Αη-Στράτηγο. Η φθορά των αιώνων είναι εμφανής.

Ο Αν-Στράτνηος από τα ανατολικά, στεφανωμένος από τα κλαδιά της αιωνόβιας βαλανιδιάς.

Ο μεσημεριάτικος ήλιος του Φλεβάρη είναι ζεστός στο ανηφορικό καλντερίμι των Μπουλαριών. Ψηλά οι πύργοι απ' το Λιοντάκι.

ΣΤΟ ΜΟΝΟΠΑΤΙ ΤΩΝ ΜΠΟΥΛΑΡΙΩΝ

Είναι αληθινή ευτυχία το περπάτημα στη Μάνη. Μετά τα μονοπάτια στο **ακρωτήριο Ταϊναρο** (τεύχος 62, Μάρτιος-Απρίλιος 2008) και τα μονοπάτια στο **Κάβο Γκρόσσο**, στο **Τηγάκι** και στην κορυφή **Αγία Πελαγία** της Μέσα Μάνης (τεύχος 69, Μάιος-Ιούνιος 2009), βρισκόμαστε μπροστά σ' ένα νέο μονοπάτι: το μονοπάτι των Μπουλαριών. Οι πινακίδες και ο λεπτομερής χάρτης της περιοχής βρίσκονται μπροστά στην εκκλησούλα της Παναγίας. Καταγράφεται με λεπτομέρειες η κυκλική διαδρομή **Δίπορο – Πέπο – Λιοντάκι – Δίπορο**, μια συνολική απόσταση **5.5 χλμ.**, που απαιτεί τον ενδεικτικό χρόνο των **2 ωρών και 20'**.

→**12:15'**. Ξεκινάμε από υψόμετρο **215** μέτρων, με πορεία ανατολική. Το μονοπάτι περνάει μερικά μέτρα χαμηλότερα από τον ναό του Αν-Στράτηγου, διασχίζει ρηχή ρεματιά και ανηφορίζει ήπια στην βόρεια πλαγιά του λόφου του Αν-Λιά.

Στο τέλος του Φλεβάρη η Μανιάτικη άνοιξη μας περιβάλλει εκρηκτική. Αμέτρητα αγριολούλουδα με ζωηρά χρώματα, ανεμώνες με εκτυφλωτικό κόκκινο και ασφόδελοι λευκοί, διεισδύουν ανάμεσα στους αγκαθωτούς θάμνους, διακοσμούν με τις λεπτεπίλεπτες πινελιές τους το τραχύ ασβεστολιθικό έδαφος, το κάνουν να μοιάζει με απαλό, υπέροχο φυσικό χαλί.

Πετρώδες το μονοπάτι, κυρίως από φυσικούς βράχους στην αρχή, πολύ γρήγορα όμως γίνεται λιθόστρωτο από χέρι ανθρώπου. Σε κάποια σημεία, ελαφρά ανηφορικά, υποβοηθείται η πορεία με ενδιάμεσα σκαλοπάτια. Είναι φανερό ότι κάποτε, πριν χαραχθούν οι δρόμοι στην Μέσα Μάνη, τούτο το λιθόστρωτο μονοπάτι αποτελούσε βασική αρτηρία για ανθρώπους και υποζύγια, που συνέδεε μεταξύ τους τους οικισμούς της ανατολικής και δυτικής ακτής.

Σε ό' συναντάμε πινακίδα που μας πληροφορεί ότι ο πρώτος προορισμός μας, ο οικισμός **Πέπο**, απέχει μόλις 1300 μέτρα. Αρχίζει ένα ωραίο ανηφορικό κομμάτι, με άνετα σκαλοπάτια, λιθόστρωτο δάπεδο και ισχυρό τοίχο στο πρηνές. Ανηφορίζουμε

πάντα την νότια πλαγιά της ρεματιάς. Η κλίση της είναι έντονη, η σοφή, ωστόσο, χάραξη του καλντεριμιού κάνει την πορεία μας ξεκούραστη και ευχάριστη. Η κατασκευή του λιθόστρωτου, βέβαια, σε πολύ λίγα σημεία θυμίζει την καλλιτεχνικότητα των αντίστοιχων του Ζαγοριού ή του Πηλίου, είναι όμως πάντα αξιόπιστο και στιβαρό.

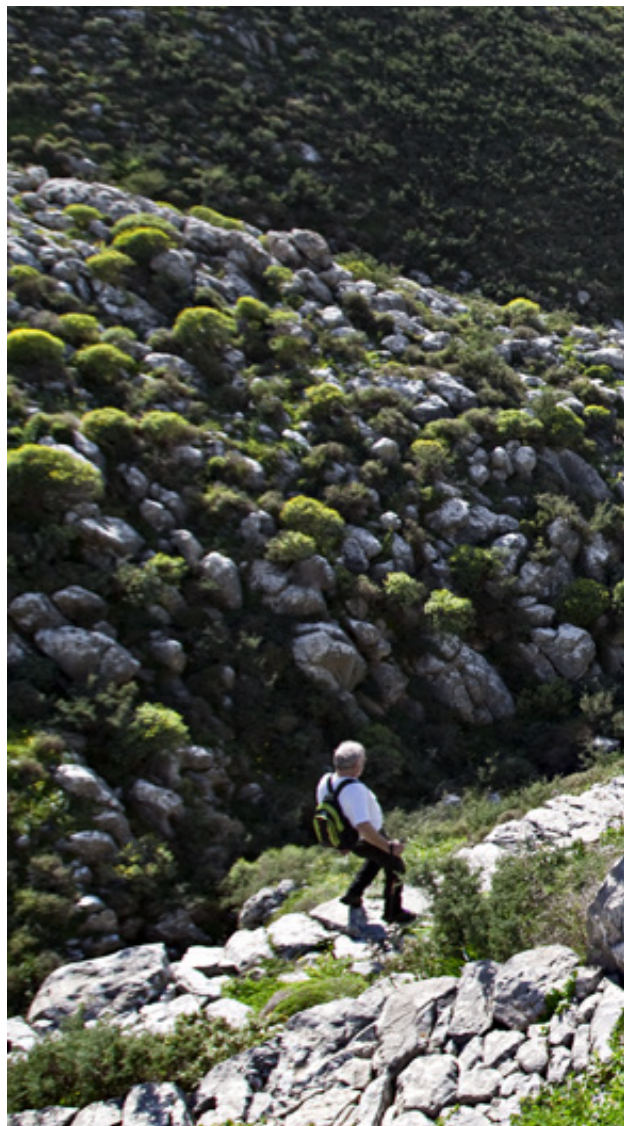
→**12:40'**. Περνάμε δίπλα από υπόγεια στέρνα και 15 μέτρα μετά συναντάμε την διακλάδωση του μονοπατιού, που ΒΑ (αριστερά) κατευθύνεται προς Πέπο, ενώ ΝΑ (δεξιά) προς Λεοντάκη. Συνεχίζουμε προς Πέπο. Στις **12:50'**, με άτεχνο πια καλντερίμι, καταφορίζουμε στην ρηχή κοίτη της ξερής ρεματιάς και περνάμε στην αντικρινή πλαγιά. Το μονοπάτι παύει οριστικά να είναι το ειδυλλιακό και ξεκούραστο καλντερίμι, γίνεται δύσβατο, ξαναπαίρνει στην κοίτη της ρεματιάς στενό και κακοτράχαλο. Σε ορισμένα σημεία κοντεύει να κλείσει από αγκαθωτούς θάμνους, που είναι στην επαφή τους αρκετά ενοχλητικοί. Ανηφορίζουμε. Τραχύ έδαφος, ξερολιθιές και πεζούλες, σήμανση ασαφής.

→**13:10'**. 55 λεπτά μετά την αναχώρησή μας συναντάμε τα πρώτα σπίτια του Πέπο, που παρέμενε αθέατο ως εκείνη τη στιγμή. Ο ήλιος του μεσημεριού είναι ζεστός. Σπεύδουμε να βρούμε, πίσω από έναν χοντρό τοίχο, μια δροσερή σκιά. Αγναντεύουμε τους γύρω λόφους, που περικλείουν το χωριό. Είναι χτισμένο σε υψόμετρο **415** μέτρων το Πέπο, στην άκρη μιας γλυκύτατης κοιλάδας, αθέατης και κατάφυτης με πολλά ελιόδεντρα, χαρουπιές και ανθισμένες αμυγδαλιές. Από τα ΒΔ του χωριού αρχίζει ήδη ο ορεινός όγκος της Φανερωμένης με απότομες, τραχύτατες πλαγιές.

Το Πέπο είναι λιλιπούτειος οικισμός, τα σπίτια του μετά βίας ξεπερνάνε τα δέκα. Τα περισσότερα είναι ερειπωμένα, οι στέγες και μεγάλα τμήματα των τοίχων έχουν καταπέσει στις αυλές σε λιθοσωρούς. Και σ' αυτή την κατάσταση όμως προδίδουν τα χαρακτηριστικά της εξαιρετικής τους αρχιτεκτονικής. Ακόμα λοιπόν και σ' αυτές τις ερημιές οι παλιοί Μανιάτες νοικοκυραίοι

είχαν το μεράκι, την υπομονή και την περηφάνεια, να χτίζουν για τις οικογένειές τους σπίτια αζεπέραστης ωραιότητας. Μερικά, βέβαια, σπίτια έχουν ανακαινισθεί και δείχνουν πως κάποιες μέρες του χρόνου κατοικούνται. Δυστυχώς, δεν συναντάμε ούτε έναν άνθρωπο του χωριού.

Κάποια στιγμή αντιλαμβανόμαστε, ότι ξεκουραζόμαστε στη σκιά που ρίχνει η εξωτερική κόγχη του Ιερού μιας μεγάλης εκκλησίας. Είναι χτισμένη με χοντρούς πέτρινους τοίχους και λαξευτά αγκωνάρια,

ενώ η στέγη είναι σκεπασμένη με σχιστόπλακες. Οι διαστάσεις της είναι τέτοιες, που επιτρέπουν το συμπέρασμα, ότι το Πέπο κάποτε κατοικείτο από πολυάριθμο πληθυσμό. Η εικόνα του εσωτερικού όμως είναι τελείως απογοητευτική. Δεν διακρίνουμε το παραμικρό ίχνος τοιχογραφιών, φορητών εικόνων ή εκκλησιαστικών σκευών. Είναι σαν κάποιος να ήθελε να στερήσει την εκκλησία από κάθε θρησκευτικό διακριτικό.

Μέσα σε μερικά λεπτά περιδιαβαίνουμε

Κάτω: Το κατηφορικό καλντερίμι απ' το Λιοντάκι μας οδηγεί πολύ γρήγορα στο Δίπορο, στην αφετηρία της κυκλικής μας διαδρομής.

όλη την επικράτεια του έρημου χωριού. Ένα ερειπωμένο σπίτι κοντά στην εκκλησία φέρει στον τοίχο την χρονολογία **1892**. Δεν υπάρχουν δρόμοι στο χωριό, μόνον ένα μονοπάτι που περνάει δίπλα από την εκκλησία. Καταλήγει μερικές δεκάδες μέτρα παρακάτω σ' ένα χορταριασμένο ξέφωτο μ' έναν μικρό πλακοσκέπαστο κοιμητηριακό ναό. Στο ξέφωτο είναι καρφωμένη η διπλή σιδερένια πινακίδα που δείχνει τις κατευθύνσεις προς το Δίπορο και τον νέο προορισμό μας, τον **Λεοντάκη** ή **Λιοντάκι**.

114:30'. Ξεκινάμε για το Λιοντάκι. Πολύ γρήγορα αρχίζει ένας στενός, ελαφρά ανηφορικός δρόμος, στρωμένος άλλοτε με χώμα και άλλοτε με τσιμέντο. Είναι οπωσδήποτε μια άχαρη πορεία μετά το λιθόστρωτο καλντερίμι, έστω και τραχύ μερικές φορές. Καθώς ανηφορίζουμε, προβάλλει χαμηλά πολύ όμορφο το Πέπο.

Με ζωηρό βηματισμό φτάνουμε σ' ένα 20λεπτο στο Λιοντάκι σε υψόμετρο 515 μέτρων. Ούτε το Λιοντάκι είναι μεγάλος οικισμός, δείχνει όμως πιο «κοσμοπολίτικος» απ' το Πέπο. Τούτο οφείλεται αφ' ενός στην πυκνή δόμηση και στον όγκο των σπιτιών και αφ' ετέρου στον ασφαλτόδρομο και στην τσιμεντένια πλατειούλα που σχηματίζεται στο κέντρο του χωριού. Εδώ, μάλιστα, είναι σταθμευμένο και ένα αυτοκίνητο! Ανήκει στον **Νίκο Γουνελά**, απόγονο της μεγάλης Μανιάτικης οικογένειας των Γουνελάδων. Μετά την μακρόχρονη θητεία του στη θάλασσα καταλάγιασε στα πάτρια εδάφη, μόνιμος πια κάτοικος του χωριού.

Μας υποδέχεται στο σπιτικό του, πάνω απ' την πλατεία, μας ψήνει καφεδάκι, μας μιλάει για τα μελίτσια του, την ηρεμία του τόπου, την μεγάλη πορεία της οικογένειας στο χρόνο. Ύστερα μας συνοδεύει σε μια λιγόλεπτη περιήγηση με μονοπάτι γύρω απ' το χωριό. Στην κορυφή του λόφου, στην νότια άκρη του αυχένα όπου είναι χτισμένο το Λιοντάκι, δεσπόζουν δυο εντυπωσιακοί πύργοι της οικογένειας, που βιγλίζουν τον ορίζοντα ως το πέλαγος.

Τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά δεν διαφέρουν και στο Λιοντάκι, στιβαρή

τοιχοποιία με πελεκητές γρανιτόπετρες, μικρά ανοίγματα για παράθυρα, απόλυτη απουσία μπαλκονιών. Υπάρχουν βέβαια και μερικά σύγχρονα σπίτια, που παρεκκλίνουν από την οικιστική παράδοση του τόπου και μας ξενίζουν με τις αρχιτεκτονικές τους επιλογές.

Μετά την κεντρική εκκλησία του **Αγ. Πέτρου** βρίσκουμε την γνωστή σιδερένια πινακίδα, τριπλή τούτη τη φορά, που δείχνει τις κατευθύνσεις προς **Δίπορο**, **Πέπο** και **Μουντανίστικα**. Είναι ο μεγάλος αντικρινός οικισμός, που σήμερα συνδέεται με το Λιοντάκι με ασφαλτόδρομο, ενώ παλιά μόνον με μονοπάτι, σε αχρηστία πια.

Ένα πετρώδες, κακοτράχαλο μονοπάτι περνάει δίπλα από τα κοιμητήρια και τον ναό του **Αν-Γιάννη** και στη συνέχεια, ως λιθόστρωτο καλντερίμι, κατηφορίζει προς το Δίπορο. Τα σκαλοπάτια και οι αλληπάλληλοι ελιγμοί φέρνουν στη μνήμη τις περίφημες λιθόστρωτες «σκάλες» του Βραδέτου και της Βίτσας στο Ζαγόρι. Εδώ, ωστόσο, χρειάζεται προσοχή γιατί τα χόρτα πάνω στις πέτρες είναι ολισθηρά.

Σ' ένα 20λεπτο φτάνουμε στην διακλάδωση προς Πέπο και στη συνέχεια παίρνουμε την ήδη γνωστή μας διαδρομή. Με γρήγορο βήμα δεν χρειαζόμαστε παραπάνω από 35 λεπτά ως το Δίπορο. Ολοκληρώνουμε έτσι το κυκλικό μονοπάτι **Δίπορο - Πέπο - Λιοντάκι - Δίπορο**, σε συνολικό καθαρό χρόνο πορείας **1 ώρα και 50 λεπτών**. Είναι μια πορεία απαιτητική σε κάποια σημεία και με ποικίλες εναλλαγές, που συγκεντρώνουν όλα τα χαρακτηριστικά των Μανιάτικων τοπίων και εδαφών.

ΣΤΑ ΘΕΑΜΑΤΙΚΑ ΜΟΥΝΤΑΝΙΣΤΙΚΑ

Από τους Άνω Μπουλαριούς βγαίνουμε στον κεντρικό δρόμο και κατευθυνόμαστε προς Βάθεια. Πολύ γρήγορα φτάνουμε στα **Άλικά** και από το κέντρο του χωριού ανηφορίζουμε αριστερά προς **Λάγια**, **Κότρωνα** και **Γύθειο**. 2.1 χλμ. μετά τα Άλικά παίρνουμε την απότομη αριστερή στροφή προς **Μουντανίστικα**. Απέναντι, στον αυχένα

Πέπο. Μια χούφτα σπιτικά στους
πρόποδες της απότομης πλαγιάς.

κάτω από την κορυφή του Αη-Λια, διαγράφονται ήδη οι σιλουέττες των σπιτιών. Μοιάζουν σαν κάποιος να τα τοποθέτησε στη σειρά, το ένα δίπλα στο άλλο.

Ανηφορίζει ο δρόμος εξαιρετικά στενός, αδύνατον να χωρέσουν δυο αυτοκίνητα. Ευτυχώς, κατά διαστήματα έχουν προβλεφθεί κάποιες διαπλατώσεις. Ένας στενός ασφαλτόδρομος εισχωρεί για λίγο στον οικισμό. Στη συνέχεια βγαίνει από το κέντρο και διχάζεται. Το ένα παρακλάδι κατευθύνεται στον Λεοντάκη ενώ το άλλο καταλήγει στα ΒΑ ψηλώματα του οικισμού.

Αφήνουμε το αυτοκίνητο και συνεχίζουμε με τα πόδια, σ' έναν ωραίο πλακόστρωτο πεζόδρομο που διασχίζει κατά μήκος το μακρόστενο χωριό. Χτισμένα σε υψόμετρο **600** περίπου μέτρων τα Μουντανίστικα αποπνέουν μια αρχοντιά, που είναι από τα πρώτα βήματα ορατή. Σπίτια με επιβλητικές διαστάσεις και εκπληκτική αρχιτεκτονική ορθώνονται με πυκνή διάταξη κατά μήκος του κεντρικού δρόμου, δίνουν στον τόπο περισσότερο τον χαρακτήρα μιας μικρής αστικής κοινωνίας παρά ενός απόμακρου ορεινού χωριού. Διακρίνουμε στους τοίχους ποικίλες χρονολογίες, του **1890**, του **1900** αλλά και μια πολύ νεώτερη, του **1927**. Στο κέντρο περίπου βρίσκεται η ωραία πέτρινη εκκλησία του **1875**. Σε μια διπλανή αυλή ορθώνει το 5μετρο μπόι του ένα υγιέστατο ελατάκι.

Ο πλακόστρωτος δρομίσκος στενεύει, κατηφορίζει ελαφρά και μετά γίνεται μονοπάτι. Σ' ένα λεπτό καταλήγει στο Α-ΒΑ άκρο του χωριού. Εδώ μας υποδέχονται σπίτια ερειπωμένα κι ένα λιτό, πέτρινο παγκάκι. Η θέα είναι απλά μοναδική, στο ακρωτήριο Ταίναρο και σ' όλο τον στεριανό και πελαγίσιο ορίζοντα. Καθόμαστε στο παγκάκι και δεν θέλουμε να φύγουμε. Δεν έχουμε συναντήσει πολλούς τόπους με την γραφικότητα, τη θέα και την ωραιότητα του χωριού και του συνολικού τοπίου των Μουντανίστικων. Είναι αδιανόητο ένας τέτοιος τόπος να παραμένει αναξιοποίητος και σχεδόν ακατοίκητος.

Ετοιμαζόμαστε να επιστρέψουμε στο αυτοκίνητο, όταν ξαφνικά αντιλαμβανόμαστε μια ανθρώπινη παρουσία. Είναι μια μαυροντυμένη κυρούλα, που καθαρίζει

Επάνω και απέναντι: η κυρα Αντωνία Δικαιούλια, μοναχικός κάτοικος του χειμώνα στα Μουντανίστικα.

χόρτα στο πεζουλάκι του σπιτιού της. Την πλησιάζουμε και την χαιρετάμε. Μας καλησπερίζει διστακτικά.

-Πολύ ωραία χορταράκια, της λέω.

-Έχει πολλά γύρω απ' το χωριό.

-Γιατί τόσα σπίτια ερειπωμένα;

-Πολλοί κληρονόμοι, παιδάκι μου, άλλος θέλει να φτιάξει, άλλος να πουλήσει, δεν βγάζουν άκρη, μένουν τα σπίτια απεριποίητα και πέφτουν. Τούτη την εποχή μένω μόνον εγώ. Πού και πού έρχεται κι ο γιος μου. Το καλοκαίρι γυρίζουν πολλοί, ανοίγουν πάνω από 50 σπίτια στο χωριό.

Ξεθαρρεύει η **κυρα-Αντωνία Δικαιούλια**, μιλάει για τα βράσανα της ζωής της, για τα 5 παιδιά που γέννησε και μεγάλωσε εδώ, για τον κωφάλαλο άντρα της που τον έχασε πριν 2 χρόνια. Βασανισμένη γυναίκα, 70 μόλις ετών, αλλά μοιάζει μεγαλύτερη.

Τελειώνει τα χόρτα της η κυρα-Αντωνία, βρίσκει μια σακούλα, την γεμίζει και μας την δίνει.

-Θα γίνουν μια καλή σαλάτα για το βράδυ.

Πριν την αποχαιρέτησουμε, εμφανίζεται λίγο πιο πάνω άλλη μια γυναίκα, πολύ νεώτερη αυτή. Κρατάει στα χέρια της μεγάλα χόρτα, που τα αποθέτει στο πορτ-μπαγκαζ του αυτοκινήτου της.

-Τί χόρτα είναι αυτά; την ρωτάει η Άννα.

-Δεν ξέρω πώς τα λένε, απαντάει με ξενική προφορά. Με τον άντρα μου τα βράζουμε και τα τρώμε με λάδι και λεμόνι.

Είναι η **Βερόνικα**, Ουκρανή δημοσιογράφος, που μένει 3 χρόνια στα Άλικα, παντρεμένη με Μανιάτη.

-Μοιάζουν με αγριοσέλινια, λέω στην Άννα.

-Είναι «σβερνογούλια», παρατηρεί η κυρα-Αντωνία, πολύ ωραία χόρτα, εκτός από σαλάτα γίνονται νόστιμο φαγάκι με όποιο κρέας θές. Είναι γεμάτος ο τόπος.

-Νά με ποια πρώτη ύλη θα κάνω το φρικασέ μου, λέει η Άννα και ξαμολιέται με τις δυο γυναίκες σε αναζήτηση των χόρτων.

Δέκα λεπτά αργότερα επιστρέφουν με γεμάτες αγκαλιές. Απογυμνώνουν τα κοτσάνια, πετάνε τα φύλλα και τα σβερνογούλια είναι έτοιμα για την κατσαρόλα.

Το βράδυ της επόμενης μέρας στη Θεσσαλονίκη γευόμαστε ένα εξαιρετικό φρικασέ με αυγολέμονο και λίγο ανηθάκι. Το Μανιάτικο αγριόχορτο με την μοναδική του γεύση μας κάνει να ξεχάσουμε κάθε προηγούμενο φρικασέ με οποιοδήποτε γνωστό χόρτο, μαρούλια ή αντίδια. Γιατί τα σβερνογούλια της Μάνης είναι απλά ακαταμάχητα.

Αν βρεθείτε στη Μέσα Μάνη αναζητήστε τα στα ημιορεινά και ορεινά. **Θα με θυμηθείτε!**

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ιδιαίτερα ευχαριστούμε:

- ♦ Το ξενοδοχείο «**Κυρίμαι**» για την θερμή του φιλοξενία.
- ♦ Τον **Γιώργο Δημακόγιαννη** (εκδόσεις «**Αδούλωτη Μάνη**») για όλες του τις βοήθειες.

Παντρεμένη με Μανιάτη η Ουκρανή δημοσιογράφος Βερόνικα, εκτιμάει πολύ τα σβερνογούλια.

- ♦ Τους αρχαιοφύλακες της Ε' Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Σπάρτης **Γιάννη Δημόπουλο** και **Δημήτρη Κολοκούρη** που είχαν την καλοσύνη να μας ανοίξουν τις κλειστές βυζαντινές εκκλησίες του **Αη-Στράτηγου** και της **Επισκοπής** (στο Μουσείο Αρεόπολης τηλ. **27330-29531**).
- ♦ Την γλυκύτατη **κυρα-Αντωνία Δικαιοούλια**.
- ♦ Τον καλό φίλο και συνεργάτη **Κώστα Ζαρόκωστα**.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Την πληρέστερη βιβλιογραφία για την Μάνη βρίσκουμε στην Αρεόπολη, στον Εκδοτικό Οικο-βιβλιοπωλείο **ΑΔΟΥΛΩΤΗ ΜΑΝΗ**, του Γιώργου Δημακόγιαννη. (τηλ. 27330-53670 και 6978-991863)

Συνιστούμε ιδιαίτερα:

- Τον Ταξιδιωτικό και Πολιτιστικό Οδηγό «**ΜΑΝΗ**», του Γιώργου Βενιζελέα (Β'. εκδ. βελτιωμένη 2006)
- Τα **ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΤΗΣ ΜΕΣΑ ΜΑΝΗΣ**, του Αντώνη Καλογήρου.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΗ

1. Γιάννη Λ. Μαντούβαλου, «**το ΟΔΟΙΠΟΡΙΚΟ ΤΩΝ ΜΠΟΥΛΑΡΙΩΝ, ΔΙΠΟΡΟΥ ΜΕΣΑ ΜΑΝΗΣ**», ΑΘΗΝΑ 1984.

Τμήμα του χάρτη "Μάνη" (1:50.000) των Εκδόσεων **Ανάβαση**

ΜΟΝΟΠΑΤΙ ΜΠΟΥΛΑΡΙΩΝ ΣΥΝΟΠΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΔΙΑΔΡΟΜΗΣ

Αφετηρία: **Οικισμός Δίπορο**
Υψομ.: **215 μ.**

Ενδιάμεσος σταθμός: **Οικισμός Πέπο**,
Υψομ.: **415 μ.**

Υψηλότερο σημείο: **Οικισμός Λιοντάκι**
Υψομ.: **515 μ.**

Υψομετρική διαφορά: **300 μ.**
Τερματισμός: **Δίπορο**
Συνολική Διαδρομή: **5,5 κλμ.**
Συνολικός Χρόνος: **1:50 - 2 ώρες**
Σήμανση: **Σε κάποια σημεία ασαφής**
Πορεία: **Εύκολη ως μέτρια δύσκολη**

ΧΡΗΣΙΜΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ

ΔΙΑΜΟΝΗ (Γερολιμένες)

Κωδικός κλήσης: **27330**

- ◆ ΚΥΡΙΜΑΙ: **54288**
- ◆ ΑΡΧΟΝΤΙΚΟ: **54285**
- ◆ ΑΚΡΟΓΙΑΛΙ: **54204**
- ◆ ΑΚΡΟΤΑΙΝΑΡΙΤΗΣ: **54205**
- ◆ ΦΑΡΟΣ: **54271**

ΑΠΟΣΤΑΣΕΙΣ ΓΕΡΟΛΙΜΕΝΑ

Από ΑΘΗΝΑ: **320 κλμ.**
Από ΣΠΑΡΤΗ: **87 κλμ.**
Από ΘΕΣ/ΝΙΚΗ: **840 κλμ.**
Από ΚΑΛΑΜΑΤΑ: **112 κλμ.**